

УДК 341.485(=411.16)“1939/1945”:930(497.1)“1956/...”
821.112.5.09-94 Франк А.

МА Давор Стипић, истраживач сарадник
Институт за новију историју Србије, Београд
davorstipic89@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 02.09.2021.
Прихваћен: 13.09.2021.

Друштвена перцепција „Дневника Ане Франк“ у југословенском социјализму

Апстракт: *Почевши од прве половине педесетих година 20. века, а нарочито у деценијама које су следиле, Ана Франк је постала један од најпрепознатљивијих симбола прогона и страдања Јевреја у току Другог светског рата. Од када је, 1956. године, први пут објављен у Југославији, „Дневник Ане Франк“ стекао је култни статус у југословенској култури сећања на цивилне жртве рата. Чланак представља приказ и анализу различитих начина друштвене тематизације лика, дела и наслеђа Ане Франк од издавања књиге, снимања филма и позоришних адаптација Дневника које су извођене широм Југославије, преко реакција јавности на покушаје оспоравања аутентичности Дневника у Немачкој и на судске процесе против одговорних за хапшење и депортацију породице Франк, па све до покушаја домаће штампе да пронађе ретке Југословене који су лично, углавном из логора, познавали Ану Франк, или пак чија је судбина макар у нечему подсећала на судбину најпознатије жртве Холокауста.*

Кључне речи: Ана Франк, Холокауст, Југославија, „Дневник Ане Франк“, Јевреји, нацизам, концентрациони логори, социјализам, култура сећања.

Пре него што је први пут објављен у Амстердаму 1947. године, рукопис дневника Ане Франк одбило је неколико издавачких кућа у Холандији, Немачкој, Енглеској и Америци, због претпоставке издавача да у првим послератним годинама, када су сећања на страдање и ратне трауме у колективној свести људи још увек била свежа, читалачка публика неће бити заинтересована за књигу која би их на те трауме додатно подсетила.¹ Међутим, сасвим супротно очекивањима, нарочито након објављивања на енглеском језику 1952. године, књига је доживела изузетно велику популарност међу читаоцима широм света,

---

¹ Lawrence Graver, *An Obsession with Anne Frank. Mayer Levin and the Diary*, (Berkley, Los Angeles: University of California Press London, 1995), 13.

Ана Франк је постала универзални симбол геноцида над Јеврејима и страдања деце у рату, а у деценијама које су долазиле „Дневник Ане Франк“ се није више само читао као књига, већ је добио и своје верзије у виду филма, телевизијске драме, позоришног комада, мјузикла, сликовница за децу, балета. Дневник је у оригиналу написан у две готово идентичне верзије: прва коју је Ана писала у три свеске, с тим што у периоду између 5. децембра 1942. и 22. децембра 1943. године постоји празнина, тако да је, извесно, постојала још једна свеска која је изгубљена; док је другу верзију дневника, у којој су сачувани и уноси за период од децембра 1942. до децембра 1943. године, Ана Франк својеручно преписала са намером да то буде сведочанство о рату и страдању које ће бити објављено након рата.²

С обзиром на велики културни утицај који је Дневник временом стекао, он је постао и предмет напада и оспоравања, пре свега од стране немачких неонацистичких кругова. „Дневнику Ане Франк“ се најчешће оспоравала аутентичност, а оптужбе да је књига обичан плагијат први пут су се појавиле у шведској и данској штампи и од тада су написане бројне књиге³ чија је намера да се оспоре наслеђе Ане Франк и да се негира Холокауст у целини.⁴ Како би одговорили на појаву све већег броја књига и памфлета који су тврдили да је Дневник фалсификат, а који су постали нарочито бројни у току 1960-их и 1970-их година, на иницијативу Аниног оца Ота Франка и холандског Националног института за ратну документацију, у првој половини осамдесетих година, на Холандском форензичком институту обављена су детаљна испитивања оригиналног рукописа Дневника, а закључци у којима је утврђено да су обе верзије дневника аутентично и оригинално дело Ане Франк објављени су у оквиру критичког издања Дневника, крајем 1980-их година, чиме је и дефинитивно стављена тачка на све претпоставке да је Дневник фалсификован након рата.⁵

О порасту светске популарности и утицаја који је књига имала може се говорити тек после њеног превођења на француски 1950, енглески 1952, а потом и на хебрејски језик 1953. године, да би, убрзо након тога, књига добила и своје адаптације: прво на Бродвеју, а онда и у Холивуду, захваљујући чему је Ана Франк у релативно кратком временском року, мањем од једне деценије, постала глобални феномен. Према тврдњама Аниног оца, Ота Франка, до средине 1960-их година Дневник није био преведен једино на кинески, бугарски и

² *The Authenticity of the Diary of Anne Frank*, URL: <https://www.annefrank.org/en/anne-frank/go-in-depth/authenticity-diary-anne-frank/> (04. 10. 2019).

³ Међу овим књигама најпознатији су наслови: Richard Harwood, *Did Six Million Really Die?* (1974), David Irving, *Hitler and His Generals* (1975), Ditlieb Felderer, *Anne Frank's Diary- a Hoax?* (1978), Robert Faurisson, *The Diary of Anne Frank: Is it Authentic?* (1980).

⁴ Graver, *An Obsession with Anne Frank*, 14.

⁵ *The Authenticity of the Diary of Anne Frank*, URL: <https://www.annefrank.org/en/anne-frank/go-in-depth/authenticity-diary-anne-frank/>. (03. 10. 2019).

албански језик.⁶ Иницијални импулс трансформацији „Дневника Ане Франк“ из књижевног облика у друге уметничке форме, дала је позоришна драма коју су, на основу оригиналног дневника, за театар прилагодили амерички сценаристи и драмски писци, брачни пар Френсис Гудрич (Frances Goodrich) и Алберт Хакет (Albert Hackett), а која је касније коришћена као драмски предложак за готово све позоришне адаптације Дневника широм света, што је био велики допринос светској популаризацији овог дела.

Овај текст је на позоришној сцени први пут изведен у октобру 1955. године у Корт Театру на Бродвеју. Већ средином 1950-их година, након премијере на Бродвеју, „Дневник Ане Франк“ се играо као позоришна представа широм света, на пример у Франкфурту, где је ова представа 1957. године изведена у част заседања Међународног комитета за бивши логор Аушвиц, које је одржано у овом граду,⁷ затим у театру Хабима у Тел Авиву, где је прилику да погледа представу имала и Лиз Госенс (право име Ханели Гослар),⁸ некадашња другарица Ане Франк коју Ана спомиње на неколико места у свом Дневнику, потом у Паризу, где је Ану Франк глумила Паскал Одре, затим и у немачком граду Карлсруеу,⁹ као и у многим другим земљама попут Холандије, Чешке, Јапана и Бразила.¹⁰ Ипак, Ото Франк, који је био главни носилац ауторских права за Дневник, није био задовољан ни филмом ни позоришном представом о животу његове ћерке. У једном разговору са југословенским новинарима Франк је изјавио: „Ипак, никад нећу прежалити тренутак када сам дао дозволу за снимање филма. Знате, нити сам драму видео, нити филм гледао, једноставно не могу. Али чуо сам да је филм лош, веома лош. Није то Ана заслужила, ни онај последњи тренутак кад сам је видео у логору кад су раздвојили мушкарце и жене и кад ми је Ана махнула кроз жицу.“¹¹

Приказивање „Дневника Ане Франк“ био је један од најзначајнијих позоришних догађаја у Немачкој након рата. Неколико месеци после премијере, комад се играо у 23 позоришта широм Немачке, од чега у шест у Источној Немачкој. У наредној позоришној сезони 1957/1958. стављен је на репертоаре још двадесетак немачких позоришта, десетине хиљада немачких ђака погледало је ове представе као део владиног културно-образовног програма, а у Берлину је за карте постојала чак и листа чекања на којој су се налазила имена око 17.000

⁶ Архив Јеврејског историјског музеја (АЈИМ), Хемеротека, К-38, А. Пајић, Д. Гајер, „Последњи пут махнула ми је кроз жицу“, *Политика експрес*, 7. април 1966.

⁷ „Zasedanje međunarodnog komiteta za bivši logor Aušvic“, *Bilten SJOJ*, br. 6, jun 1957.

⁸ „Srećni dani Ane Frank“, *Duga*, 30. mart 1958.

⁹ С. Милетић, „Три Ане Франк“, *Вечерње новости*, 23. март 1958, 4.

¹⁰ „Кућа Ане Франк – омладински центар“, *Bilten SJOJ*, br. 6, jun 1957, 22; „Дневник Ане Франк у Београду, Загребу и Прагу“, *Bilten SJOJ*, br. 9-10, septembar-oktobar 1957, 44.

¹¹ АЈИМ, Хемеротека, К-38, Пајић, Гајер, „Последњи пут махнула ми је кроз жицу“, *Политика експрес*, 7. април 1966.

људи.¹² Паула Стразберг, мајка глумице Сузан Стразберг, која је у бродвејској верзији тумачила лик Ане Франк, записала је своје утиске о берлинској премијери комада, којој је присуствовала: „У том берлинском позоришту догодило се нешто за шта уопште нисам била припремљена... Завеса се спустила након завршетка представе. И онда се десило нешто што бих могла да опишем само као дубоку, тамну тишину. Чинило ми се као да људи нису дисали. Читава публика у тишини је напустила позориште... ово их је вратило 12 година уназад.“¹³ Ипак, однос немачке публике према Ани Франк и јеврејском питању, према мишљењу Теодора Адорна, најбоље је илустровала једна анегдота коју је он сам записао. Адорно је цитирао једну Немицу која је излазећи из биоскопа у којем је управо погледала филм о Ани Франк, изјавила: „Нацисти су заиста могли бар ту девојку да поштеде.“¹⁴

Иако је текст који су написали Гудрич и Хакет релативно брзо преведен и на хебрејски језик, израелска позоришта нису била међу првима која су ову драму поставила на сцену, с једне стране зато што су израелске продукције у ово време биле углавном сконцентрисане на теме везане за ционистичку борбу, а са друге због привремене забране за добијање ауторских права на овај драмски текст коју је прогласио суд у Сједињеним Америчким Државама због тужбе коју је Мајер Левин покренуо против твораца представе на Бродвеју.¹⁵ На крају, ипак је премијера „Дневника Ане Франк“ у телавивском позоришту „Хабима“, 22. јануара 1957. године, била прва позоришна представа на тему Холокауста постављена на сцену неког израелског позоришта.¹⁶ На тај начин, захваљујући не само објављеном Дневнику, већ и његовим позоришним и филмским адаптацијама, Ана Франк је постала планетарно позната особа, њена слава наставиће да расте у деценијама које су долазиле, а утицај Дневника, пре свега на младе, неће бити занемарљив ни у комунистичким земљама, укључујући и Југославију.

***

„Дневник Ане Франк“ први пут је објављен у Југославији 1956. године у издању куће „Нолит“ која је, у сарадњи са „Просветом“ и „Заводом за уџбенике и наставна средства“, објавила највећи број примерака ове књиге у Србији, око 20.000 примерака до 1981. године, а до распада државе само на територији

¹² Edna Nashon, “Anne Frank from Page to Stage“, in: Barbara Kirshenblatt-Gimblett, Jeffrey Shandler (eds.), *Anne Frank Unbound. Media, Imagination, Memory*, (Bloomington: Indiana University Press, 2012), 83.

¹³ Исто, 83.

¹⁴ Inge Marszolek, “Memory and Amnesia. A Comment on the lectures by Gilad Margalit and Michal Bodemann“, in: Michman Dan (ed.), *Remembering the Holocaust in Germany 1945-2002*, (New York, Vienna, Oxford, 2002), 56.

¹⁵ Graver, *An Obsession with Anne Frank*,

¹⁶ Kirshenblatt-Gimblett, Shandler, *Anne Frank Unbound*, 85.

СР Србије Дневник је имао 11 издања,¹⁷ укључујући и оно које је 1982. године објавила Издавачка кућа „Филип Вишњић“ на Брајевом писму.¹⁸ Заправо, објављивање Дневника представљало је, вероватно и најзначајнији појединачни утицај на свест југословенске јавности о томе шта је, у суштини, представљао Холокауст и каква је била судбина јеврејског народа у доба нацизма. То се може уочити и у томе што је судбина Ане Франк почела да заокупља пажњу југословенске јавности и штампе прилично рано, већ у току 1950-их година. Осим извештаја о првим извођењима „Дневника Ане Франк“ у домаћим позориштима, прве учесталије вести о Ани Франк, које су се, у другој половини 1950-их година, појављивале у југословенској штампи, углавном су говориле о томе да се у Холивуду снима филм о Ани Франк, као и о једном истраживању које је спровео немачки новинар Ернст Шнабел, а који је одлучио да интервјуише све преживеле сведоке који су познавали Ану Франк, укључујући и њеног оца, Ота Франка, затим комшије породице Франк из времена када су живели у Франкфурту, Анине пријатеље из Амстердама, као и преживеле логораше из Берген-Белзена који су сведочили о Аниним последњим данима.¹⁹ На основу прикупљеног материјала Шнабел је написао Анину биографију „Ана Франк – портрет у храбрости“ и радио-драму „Стопама Ане Франк“. Како би својим читаоцима приближили причу о јеврејској девојчици чије се име крајем 1950-их година све чешће спомињало у штампи, литератури и уметности, у септембру 1959. године, загребачке новине „Народни лист“ објавиле су сведочанства која је прикупио Шнабел, у виду фељтона у 12 делова под насловом „Непознато о Ани Франк“,²⁰ а у децембру 1958. године Радио Љубљана је емитовала Шнабелову радио-драму „Стопама Ане Франк“, у којој су главне улоге тумачили Тугомир Тори, Славо Швајгер и Бреда Пугљева као Ана Франк, а глумачки хонорари поклоњени су Савезу бораца у добротворне сврхе, за партизанску сирочад и децу жртве фашистичког терора.²¹

Када је у питању адаптација Дневника на позоришној сцени, по овом питању југословенска позоришта уопште нису заостајала за светским трендовима, па је убрзо након првих позоришних извођења широм света и првог издања књиге на српскохрватском језику 1956. године, „Дневник Ане Франк“ почео да се изводи као драмски комад и на позорницама у различитим деловима Југославије. Судаћи према доступним изворима, прво позориште у Југославији које је „Дневник Ане Франк“ уврстило у свој репертоар било је Народно позо-

¹⁷Издања су била: 1956, 1960, 1964, 1969, 1972, 1978, 1982, 1983, 1985, 1987, 1991. године.

¹⁸Biljana Albahari, *Pisanje stradanja. Vodič kroz publikacije o Holokaustu*, (Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2017), 95.

¹⁹„Film o Ani Frank“, *Bilten SJOJ*, br. 8-9, avgust-septembar, 1958; „Nitko nije plakao“, *Vjesnik u srijedu*, Zagreb, 1. oktobar 1958.

²⁰AJIM, Hemeroteca, K-38 „Nepoznato o Ani Frank“, *Narodni list*, Zagreb, 17-30. 9. 1959.

²¹AJIM, Hemeroteca, K-38, I. B., „Po sledovih Ane Frank“, *Dnevnik*, Ljubljana, 10. 12. 1958.

риште у Марибору, а са овом представом коју је режирао Петер Малец, ансамбл мариборског позоришта је, почетком 1957. године, гостовао и у Београду, где су глумци из Словеније представу одиграли на словеначком језику.²² У истом овом периоду „Дневник Ане Франк“ је на свом репертоару имало и Народно позориште у Скопљу, с обзиром на то да је у марту 1958. године, у оквиру свечаности поводом обележавања 15 година од депортације битољских Јевреја, ансамбл скопског позоришта комад одиграо прво 11. марта у Скопљу, а потом је 13. марта са овом представом гостовао и у Битољу.²³ Средином 1950-их година, ова представа се изводила и у Загребачком драмском казалишту (данас Градско драмско казалиште „Гавела“), а главне улоге тумачили су Марија Кон као Ана Франк и Божидар Смиљанић као Петер ван Пелс, а у то време постојали су и наговештаји да би ускоро требало да се нађе и на репертоару Београдских позоришта.²⁴ И заиста, у марту 1958, у Народном позоришту у Београду, по тексту Френсиса Гудрича и Алберта Хакета, а у режији Хуга Клајна, одиграна је, први пут у извођењу неког престоничког позоришта, представа „Дневник Ане Франк“.²⁵ У периоду док је представа била на репертоару Народног позоришта, у улози Ане Франк опробале су се чак три глумице – Милена Дапчевић, потом Славка Ружичић (Јеринић) и, на крају, у то време млада студенткиња Академије уметности, Рада Ђуричин.²⁶ Критичари су представу оценили као „мајсторско дело“, „једно од најбољих сценских остварења које смо последњих година видели у Београду“, „најбољу представу Народног позоришта у последњем периоду његовог дејствовања“, а осим приступа редитеља Хуга Клајна, критика је похвалила и сценографију Миомира Денића и костиме које је израдила Милица Бабић, будућа супруга Иве Андрића.²⁷ Критичари су, такође, приметили и да је редитељ Клајн, према њиховом мишљењу, успео да сваког гледаоца наведе да се поистовети са ликовима на сцени, што је испунило један од најважнијих задатака квалитетне репрезентације Холокауста у уметности, а то је саосећање са жртвама и прогоњенима.

²² „Дневник Ане Франк у извођењу Мариборског позоришта“, *Bilten SJOJ*, br. 1-2, јануар-фебруар 1957.

²³ „Комеморација во Битола 1943-1958“, у: Константинов Милош Хр. (ур), *11. март 1943-1958- на 3013 битолски Евреји-жртви на фашизмот*, Битољ, 1958, (без нумерације страна); „Velike komemorativne svečanosti povodom petnaestogodišnjice tragedije makedonskih Jevreja“, *Bilten SJOJ*, br. 3, март 1958.

²⁴ „Дневник Ане Франк у Београду, Загребу и Прагу“, *Bilten SJOJ*, br. 9-10, септембар- октобар 1957.

²⁵ Petar Volk, *Teatar-pozorišni život u Srbiji 1944-1986*, (Београд: Институт за позориште, филм, радио и телевизију, Факултета драмских уметности, 1990), 556.

²⁶ С. Милетић, „Три Ане Франк“, *Вечерње новости*, 23. март 1958.

²⁷ Јован Путник, „Дневник Ане Франк у режији др Хуга Клајна“, *Вечерње новости*, 27. март 1958; Ели Финци, „Дневник Ане Франк“, *Политика*, 29. март 1958.

Месец дана пре београдске премијере, „Дневник Ане Франк“ је први пут одигран и у Сомбору, 16. фебруара 1958. године, у извођењу тамошњег Народног позоришта, а у улози Ане Франк опробала се Оља Грастић.²⁸ Занимање за ову тематику постојало је и ван великих градова и мимо великих позоришта, па је у октобру 1958. године, локални глумачки ансамбл у словеначком градићу Идрији, одиграо представу „Дневник Ане Франк“, у режији Адолфа Андерлеа, који је уједно и глумио Ота Франка, а представа је, према новинским извештајима имала „леп успех“ међу тамошњом публиком.²⁹ Крајем наредне године, нову позоришну сезону 1959/1960. отворило је и Дубровачко позориште представом „Дневник Ане Франк“, коју је као редитељ потписао Младен Феман, док је улогу Ане тумачила Ксенија Дедић.³⁰

„Дневник Ане Франк“ није извођен само у професионалним позориштима већ су и аматарске драмске трупе показивале занимање за ову тематику. Ученици новосадске гимназије „Јован Јовановић Змај“, 28. априла 1969. године, одиграли су комад „Дневник Ане Франк“ који је режирао првак драме Српског народног позоришта Витомир Љубичић.³¹ Представи су присуствовали и функционери Јеврејске општине Нови Сад, потпредседници Тео Ковач и Влада Ротбарт и секретар Алиса Француски, који су новосадским гимназијалцима упутили и позив да представу изведу у просторијама Јеврејске општине. Месец дана касније, 29. маја, представа је поново одиграна у новосадској синагоги, а ову прилику је потпредседник Јеврејске општине Нови Сад Влада Ротбарт искористио и како би, у уводној речи, подсетио присутне на страдање новосадске јеврејске заједнице у току рата.³²

У периоду позних 1950-их година, када се „Дневник Ане Франк“ све чешће играо на многим домаћим позоришним сценама, Југославија је добила и своју филмску верзију Дневника. У продукцији Телевизије Београд и режији Мирјане Самарџић, 1959. године снимљен је телевизијски дугометражни филм „Дневник Ане Франк“ који је представљао адаптацију већ поменуте истоимене драме Френсис Гудрич и Алберта Хакета. У првој и јединој југословенској верзији Дневника, Ану Франк је играла Рада Ђуричин која се у овој улози већ опробала годину дана раније у истоименој представи Народног позоришта у Београду. Иако је овај Гудрич-Хакетов драмски текст често извођен на позорницама широм света, по свему судећи, југословенска филмска верзија је, након холивудске, прва и једна од свега неколико које су у различитим државама снимљене

²⁸ Volk, *Teatar-pozorišni život u Srbiji 1944-1986*, 1019.

²⁹ АЈИМ, Немејротекa, К-38 „Дневник Ане Франк на идријском одру“, *Primorske novice*, 24. 10. 1958.

³⁰ АЈИМ, Немејротекa, К-38 „Ана Франк очима редатеља“, *Dubrovački vijesnik*, 14. 11. 1959.

³¹ „Премијера позоришног комада дневник Ане Франк“, *Jevrejski pregled*, br. 5-6, мај-јун 1969; Слободан Селенић, „Савршенство једног стила“, *Борба*, 28. март 1958.

³² „Rekvjem pod svodovima novosadske Sinagoge“, *Jevrejski pregled*, br. 5-6, мај-јун 1969.

по овом тексту. Осим већ поменуте холивудске екранизације режисера Џорџа Стивенса, текст је пренет на филмско платно у Југославији (1959), Холандији (1962), Источној Немачкој (1982) и Шпанији (1996).³³ Ако узмемо у обзир да је у Совјетском Савезу „Дневник Ане Франк“ као књига објављен тек 1960. године, да у наредне три деценије није поново штампан и да, како пише Сергеј Љозов, ни почетком деведесетих година име Ане Франк није много значило савременој руској омладини,³⁴ сама чињеница да је у Југославији снимљен и филм пре него што је у СССР-у књига уопште преведена, указује и на знатно већу отвореност југословенске културне политике и југословенског друштва према дискусији на тему прогона Јевреја и Холокауста.

Слободно можемо рећи да је крајем 1950-их година име Ане Франк било добро познато грађанима Југославије, а према различитим новинским извештајима може се приметити и да су публицисти који су писали о овој теми били потпуно свесни великог утицаја који је Дневник стекао у свету за прилично кратко време. Многи од ових текстова су истицали да је садржај Дневника свима јако добро познат, да је Дневник изузетно популаран у целом свету и да се чита и у његовим најудаљенијим крајевима, да је веома запажен чак и међу немачком омладином,³⁵ а у појединим чланцима Ана Франк је описивана као „легендарна“ личност.³⁶ У јавности, Дневник је често описиван као „оптужба и сведочанство“ и „црвена нит која одваја демонско од хуманог. Нељуде од људи. Чисто од прљавог.“³⁷ Према сећањима појединих београдских студената, није било немогуће видети некога како у студентској мензи чита „Дневник Ане Франк“.³⁸ У једном новинском чланку писац Слободан Селенић је о утицају дневника Ане Франк записао: „Утицај и значај трагедије мале Јеврејке из поткровља окупираног Амстердама... делује данас на широком плану вечитости и истинитости... носећи у себи ипак драж уверљивости аутентичног догађаја.“³⁹ О томе у којој мери је лик Ане Франк, већ крајем педесетих и почетком шездесетих година, међу обичним Југословенима, постао симбол ратног страдања,

³³ Leshu Torchin, “Anne Frank’s Moving Images“, in: Kirshenblatt-Gimblett, Shandler (eds.), *Anne Frank Unbound*, 96.

³⁴ Јован Ђулибрк, *Историографија Холокауста у Југославији*, (Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, Факултет безбедности, 2011), 17.

³⁵ Путник, „Дневник Ане Франк у режији др Хуга Клајна“, *Вечерње новости*, 27. март 1958; Бора Глишић, „Интегралнопозориште“, *НИН*, 30. март 1958; М. К., „У најтежим данима – вера у лепоту живота“, *Политика*, 22. март 1958; „Склад Anne Frank“, *Ljudska pravica*, Ljubljana, 28. март 1959; „Дневник за Anu Frank“, *Svijet*, Sarajevo, 31. март 1959; М. К., „Дневник Ане Франк“, *Дневник*, Нови Сад, 12. октобар 1961.

³⁶ АЈИМ, Немеотекта, К-38 „Rehabilitovan ubica Ane Frank“, *Večernje novine*, Sarajevo, 18. фебруар 1965.

³⁷ Александар Прља, „Целати Ане Франк“, *Политика експрес*, 22. новембар 1963.

³⁸ Нико Скипмекер, „Култ Ане Франк у добре и зле сврхе“, *Политика*, 11. децембар 1960.

³⁹ Селенић, „Савршенство једног стила“, *Борба*, 28. март 1958.

антисемитизма и нацистичког геноцида, илуструје и дебата коју су почетком 1960. године, поводом тада актуелних антисемитских испада у Западној Немачкој, организовали ученици једне школе из Осијека, заједно са својим разредним старешином. Једна од ученица том приликом је поставила питање: „Немачка омладино, зар си заборавила на Ану Франк и милионе девојака као што је била Ана Франк. Или ниси знала за њих?“⁴⁰

Временом, штампа у Југославији почела је редовно да прати и извештава о различитим догађајима у вези са наслеђем Ане Франк и делатности фондације која је носила њено име, али и да, у готово сензационалистичком маниру, доноси вести о томе ко је издао породицу Франк или пак о скандалу у бечкој полицији због запошљавања бившег гестаповца који је ухапсио Ану и њену породицу у Амстердаму. Штампа је често извештавала о различитим догађајима везаним за лик и наслеђе Ане Франк, као што је отварање музеја у кући у којој се у току рата скривала породица Франк, путописни извештаји о посетама музеју Ане Франк у Амстердаму, али и о судским процесима који су вођени против оних који су негирали аутентичност Дневника, о полагању камена темељца за изградњу насеља у Вуперталу у Западној Немачкој које ће носити име по Ани Франк итд.⁴¹

У времену када је лик Ане Франк постао светски познат, у новинама почели су да се појављују и људи који су тврдили да су познавали Ану Франк, да су са њом ишли у школу или пак делили логорску бараку. Као што је већ поменуто, велики део тих сведочења прикупио је, још у току педесетих година, немачки новинар Ернст Шнабел, а почетком наредне деценије овакав тренд помаме за сензационалним и аутентичним причама захватио је и Југославију, па су и домаћи новинари кренули у потрагу за Југословенима које су тврдили да су познавали Ану Франк. Једна од првих таквих прича појавила се у „Политици“ у марту 1958. године и представљала је сећање Букице Леви, која је заједно са својом ћерком Рашелом, 1944. године, у исто време кад и Ана Франк, депортована у логор Берген-Белзен. О том времену новинару „Политике“ је испричала: „Негде у пролеће 1944. године стигли смо у Берген-Белзен... Тада сам чула да је у логор спроведена са групом Холанђана и једна мала девојчица која је писала дневник. Вероватно да бих је познала кад бих видела њену слику, јер је било свега неколико девојчица у групи Холанђана са којима смо заједно радили у

⁴⁰ АЈМ, Немеотекa, К-38 „Zar su zaboravili Anu Frank“, *Glas Slavonije*, Osijek, 23. januar 1960.

⁴¹ „Кућа у којој је живела Ана Франк отворена за јавност“, *Дневник*, Нови Сад, 10. мај 1960; „Otvorena kuća Ane Frank“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 11. мај 1960; „Музеј у кући где се крила Ана Франк“, *Вечерње новости*, Београд, 01. април 1960; М. Илић, „Кућа Ане Франк“, *Политикин забавник*, Београд, 30. октобар 1981; „Proces zaradi Dnevnika Ane Frank“, *Večer*, Maribor, 28. октобар 1961; Јован Вулевић, „У дому Ане Франк“, *Побједа*, Титоград, 04. јул 1971.; З. Илић, „У тајном скровишту Ане Франк“, *Младост*, Београд, 28. новембар 1962; „Населба Ана Франк“, *Нова Македонија*, Скопље, 15. јун 1959.

кујни.⁴² Међутим, као што се може видети, њено сећање на Ану Франк било је непотпуно, прилично површно и пуно недоследности, што упућује на то да је своје лично сећање на потенцијални сусрет са Аном Франк, врло вероватно, Букица Леви конструисала накнадно, након рата, под утицајем све веће популарности Ане Франк и њеног Дневника. Као прво, Ана Франк и њена сестра Марго су из Аушвица пребачене у Берген-Белзен почетком новембра 1944, а не у пролеће исте године, као што то тврди Букица Леви. Друго, Ана свој дневник није понела са собом, већ је он остао у тајном скровишту где га је пронашла Мип Гис, која га је сачувала и након рата предала Анином оцу, а како остали сведоци који су Ану сусрели у Берген-Белзену не спомињу њен дневник, можемо претпоставити да Ана другим логорашицама није ни спомињала његово постојање. По свему судећи, извесно је да се Букица Леви сусрела са неком другом групом холандских Јевреја, међу којима, можда и јесте била нека девојчица која је водила дневник, али то извесно није била Ана Франк.

Београдски лист „Спорт и свет“ у броју од 17. новембра 1959. године, објавио је још једну сличну репортажу, у којој је испричана прича Јеврејке из Чаковца, Маргите Вајс, коју су Немци ухапсили 1944. године, након чега је била заточена у логорима Аушвиц и Берген-Белзен. Како је на самом почетку истакао аутор чланка, Маргиту је новинарска екипа срела случајно у Љубљани где је дошла да посети сестру, као и да се она снебивала пре почетка разговора, јер не воли да се сећа и да прича о ратним годинама које су биле најтежи период њеног живота.⁴³ На новинарско питање о свом сусрету са Аном Франк, Маргита Вајс је одговорила: „Одмах ћу вам рећи: за Ану Франк сам чула тек много година касније, после повратка из логора. У једном немачком илустрованом часопису видела сам слику девојке која ми је изгледала веома позната. Узела сам часопис и, не отварајући га, дуго гледала фотографију на насловној страни, покушавајући да се присетим где сам и када срела ту девојку. И тек када сам прочитала њену биографију, видела сам да нас је иста композиција пребацила у Берген-Белзен и сетила се ћутљиве црнокосе девојке из логора...“⁴⁴ У време док су заједно боравиле у Аушвицу и Берген-Белзену, Маргита није знала чак ни Анино име, које је први пут чула пуно година након завршетка рата, али се ипак сетила свог првог и јединог разговора за Аном Франк: „Устали смо као и обично у цик зоре. Постројили су нас испред блока и отпочели с пребројавањем: колико је мртвих остало у собама? Стражари су питали да ли неко добро говори немачки да би пребројао и пописао умрле. Јавиле смо се једна девојка и ја. Ја сам врло добро говорила немачки, али она још боље. Заинтересовало ме је откуда је, јер су сви немачки и аустријски Јевреји, који су позатварани, били давно ликвидирани.

⁴² М. Ј, „Била сам у логору заједно са Аном Франк“, *Политика*, 26. март 1963.

⁴³ Н. Бурзан, „Познавала сам Ану Франк“, *Спорт и свет*, Београд, 17. новембар 1959.

⁴⁴ Исто.

Тек касније, на раду, искористила сам прилику и упитала девојку: 'Откуда сте кад тако добро говорите немачки?' Окренула се и рекла: 'Из Немачке'. И, чини ми се, да се мало осмехнула... То је био крај нашег кратког разговора, иза леђа су нам се приближавали кораци стражара.⁴⁵ Прича Маргите Вајс делује прилично аутентично и, почевши од њеног логорашког броја 81246 утиснутог на десну подлактицу, све указује на то да је ова жена из Чаковца у време свог заробљеништва заиста срела праву Ану Франк.

Непуних шест година након што је први пут објављена исповест Маргите Вајс, загребачки недељник „Вјесник у сриједу“ донео је причу Анице Ковачић из Идрије при Бачи код Толмина у Словенији, која је као сарадник НОП-а, након заробљавања доспела у логор Берген-Белзен и тамо, према њеној причи, упознала Ану Франк. О свом сусрету са Аном Франк, Аница је новинарима рекла: „Била сам у групи барака најближе крематоријуму. Знате ли шта то значи? Сваки дан сам гледала дугачке колоне људи, костура који су полагао корачали према плинској комори и крематоријуму. Једног јануарског или фебруарског дана 1945. године, у таквом једном моменту приметила сам, уз жичану ограду, суву, исцрпљену младу девојку, која је тужно плакала: 'То су наши', рекла је немачки. 'То су Јевреји'. Добро се сећам тог нашег првог сусрета. После проласка колоне поред нас, млада девојка је села на камен и плакала... Тешила сам је, причала о слободи на видику јер су савезници већ близу... Она ми је рекла да се зове Ана Франк и да је Јеврејка. Од тог дана редовно смо се сусретале... Сваки дан смо причале, бодрила сам је да ћемо бити ускоро спашене. Ана је била песимист. Инстинктивно је осећала да неће дочекати слободу... Носила је сиву хаљину са ушивеном тамнијом крпом у виду квадрата на леђима. Једног дана, покрај марта 1945, приметила сам да Ане нема више уз ограду. Од пријатељица сам сазнала да је завршила у крематоријуму. Ана ми никада није причала да је писала дневник.“⁴⁶ У овој репортажи је, такође, на више места било истакнуто да је Аница Ковачић једина Југословенка која је познавала Ану Франк, што значи да загребачки новинари нису били упознати са случајем Маргите Вајс и да у Хрватској репортажа београдских новина од пре неколико година није привукла већу пажњу.

У потрази за што ексклузивнијим насловима, југословенски новинари су се трудили да пронађу не само Југословенке које су имале прилику да упознају Ану Франк, попут Анице Ковачић и Маргите Вајс, већ и оне југословенске Јеврејке чија је судбина у нечему подсећала на животну причу Ане Франк. Најпознатији такав случај била је прича о јеврејској девојцици из Скопља Бјенвениги Бехар, званој Тити, која се од марта 1943. године крила у кући

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ АЈИМ, Hemeroteca, K-38, J. Vidić, „Poznavala sam Anu Frank“, *Vjesnik u srijedu*, Zagreb, 17. mart 1965.

породице Тодоровски у Скопљу. Породице Бехар и Тодоровски су, још од пре рата, живеће у великој слози, а у тешким ратним данима Блага и Александар Цане Тодоровски су притекли у помоћ својим пријатељима. Касније се Блага Тодоровски присећала мартовских дана 1943. године када је целокупна јеврејска популација Вардарске Македоније и Јужне Србије депортована у логоре смрти: „Уочи злокобног 11. марта 1943. беше прохладан дан. Тити је била код нас у кући. Градом је већ кружила страшна прича да ће следећег дана бити одведени сви скопски Јевреји.“⁴⁷ Иако је то значило изложити се смртној опасности, Блага и Александар Тодоровски су одлучили да задрже малу Тити и да је не предају Бугарима и Немцима. Исте вечери однели су је родитељима да се опросте са њом, а Титин отац Арон је својом руком написао белешку којом потврђује да своју ћерку оставља на чување док се они не врате.

Наредног дана, 11. марта, Титини родитељи, Арон и Ребека Бехар, су одведени и заједно са преосталим скопским Јеврејима затворени у зграду Монопола у Скопљу, одакле су, неколико дана касније, транспортовани у логор Треблинку. Након рата, на списковима Јевреја убијених у Треблинки, Блага Тодоровски је пронашла и имена својих пријатеља Арона и Ребеке Бехар, а Тити је остала да живи са својим спаситељима који су је усвојили.⁴⁸ Дуги низ година Тити Бехар, сада под новим именом, Христина Тити Тодоровска, није знала за своје право порекло, док једнога дана, сасвим случајно, у књизи рецепата није пронашла цедуљицу на којој је њен отац, ноћ пред хапшење, написао да своју ћерку оставља породици Тодоровски на чување. У време када се југословенска штампа заинтересовала за њену судбину, она је већ дуже време живела у Израелу где је емигрирала и засновала породицу, али своје друге родитеље није заборавила и у марту сваке године долазила је у Скопље како би одала почаст страдалим рођацима и сународницима, а на основу њене животне приче и Телевизија Скопље је снимила докумантарну емисију „Добре дојде Бјенвенита“.⁴⁹ Тити није водила дневник и није страдала у концентрационом логору као Ана Франк, али је ипак чињеница да се до краја рата скривала код породице Тодоровски довела до тога да се у југословенској штампи, а нарочито оној на македонском језику, Тити често називала „мала скопска Ана Франк“.⁵⁰

Иако је, као што то показује случај Тити Бехар, југословенска штампа повремено покушавала да пронађе „југословенску Ану Франк“, чињеница је да у југословенској култури сећања на Други светски рат, а нарочито на Холо-

⁴⁷ АЈИМ, Хемеротека, К-38, В. Бужаровска, „Како је Тити спасена смрти“, *Базар*, Београд, 13. април 1984.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ АЈИМ, Хемеротека, К-38, Јасминка Јанева, „Голематасказна за Тити“, *Екран*, Скопље, 18. мај 1984.

⁵⁰ АЈИМ, Хемеротека, К-38, „Скопската Ана Франк во родниотград“, *Вечер*, Скопље, 17. март 1984.

кауст, ниједна домаћа жртва није стекла такав статус и славу какву је, како у светским тако и у југословенским размерама, имала права Ана Франк. Сећање на страдање деце у рату у југословенском социјализму је најчешће попримало облик сећања на пионире борце попут Бошка Бухе, Славољуба Ковића, Саве Јовановића Сирогојна или Бошка Палковљевића Пинкија, дакле то је суштински била култура сећања на борбу и отпор, а не на злочине и страдање, због чега имена бројне јеврејске деце из Југославије која су делила судбину Ане Франк никада нису изашла из анонимности и никада нису постала симбол злочина који је над њима извршен. Овакву тезу потврђује и судбина јеврејске девојчице из Београда, Рели Алфандари Пардо која је, док се за време окупације крила у малом шпајзу у стану породице Бабовић у Дечанској улици, слично као и Ана Франк, водила дневник. За разлику од Ане Франк, Рели је преживела рат. Међутим, у социјалистичкој Југославији нити њено име нити њен дневник нису постали познати широј јавности. Књига њених успомена под насловом „То је био само пикник“ објављена је на српском језику 2014. године.⁵¹

Такође, посебну пажњу југословенске јавности, што се може видети и по учесталости оваквих чланака у домаћој штампи, привлачиле су две теме: потрага за људима који су били одговорни за хапшење и депортацију породице Франк и послератна путовања Аниног оца Ота Франка и активности његове фондације. Већ од почетка 1960-их година, у југословенској штампи све чешће су се појављивали чланци који су се бавили судбином различитих људи који су довођени у везу са хапшењем породице Франк. Овакви новински наслови често су звучали прилично ексклузивно уз видно истицање чињенице да су осумњичени одговорни управо за смрт Ане Франк, што је очигледно привлачило пажњу читалачке публике и извесно је да вести о потрази за ратним злочинцима сигурно не би изазвале толику пажњу дневних и недељних новина да се међу њиховим жртвама, као у овом случају, није нашла једна широј јавности веома позната особа. Дакле, у оваквим случајевима, име Ане Франк најчешће је служило да, посредним путем, привуче пажњу читалаца на новински текст и његову главну тему – потрагу за преосталим злочинцима из доба Другог светског рата.

Прва таква вест објављена је у априлу 1963. године и тицала се случаја Ериха Рајаковича, Ајхмановог правног саветника, који је у време рата био задужен за депортацију холандских Јевреја у логоре смрти на истоку Европе, а такође био је одговоран и за масовне депортације грађана Познања 1940. године, због чега се у то време налазио на списку осумњичених за ратне злочине чије су изручење тражиле Чехословачка, Пољска, Холандија и Аустрија.⁵² Напорима Центра „Симон Визентал“ из Беча, Рајакович је лоциран као успешан пословни човек са пребивалиштем у Милану и ухапшен је, од стране швајцарских власти,

⁵¹ Рели Алфандари Пардо, *То је био само пикник*, (Београд: Службени гласник, 2014).

⁵² I. Rebenigo, „Obruč oko ubojice Ane Frank“, *Vjesnik*, Zagreb, 14. april 1963.

1963. године у својој викендици у Лугану. Након тога, Рајакович је протеран из Швајцарске у Италију, а потом и из Италије у Аустрију, где је поново ухапшен и задржан у притвору.⁵³

У исто то време, свега пола године касније, поново захваљујући Симону Визенталу, откривен је још један потенцијални кривац за смрт Ане Франк, Карл Зилбербауер. Ако је Рајакович био генерално одговоран за депортације свих холандских Јевреја, Зилбербауер је, као особа која је лично ухапсила породицу Франк, непосредно учествовао у њиховој трагедији, због чега је, као директни кривац за смрт Ане Франк, домаћој штампи постао интересантнији него Рајакович. Ова прича би, да стицајем околности једна од Зилбербауерових жртава није постала планетарно позната, највероватније остала далеко од очију јавности, што само сведочи о промени перцепције почетком 1960-их година и наравно кључном доприносу наслеђа Ане Франк овом процесу, у којем је фокус друштвеног сећања преусмерен на жртве и то, што је у овом случају било нарочито битно, жртве које су попут Ане и њене породице можда по први пут у очима јавности имале своје име и презиме.

„Вечерње новости“ су писале како је коначно откривен прави убица Ане Франк: „Дуго се није знало на чијој савести је погибија Ане Франк. Завеса је откривена тек недавно, када се сазнало да је Карл Зилбербауер, као припадник СД-а, учествовао у хајци на породицу Франк.“⁵⁴ Неколико дана касније, потпуно идентичан текст, под истим насловом, само прилагођен ијекавском изговору, пренео је и ријечки „Нови лист“.⁵⁵ Оно што је нарочито истицано, са посебном осудом, јесте податак да је Зилбербауер био запослен као инспектор у бечкој полицији, наглашавајући при том да је у полицију примљен после дугог скривања, тек девет година након завршетка рата, када се „некоме учинило да је све заборављено“, при чему Зилбербауерова активност у Служби безбедности у току рата очигледно није уопште била скривана јер му је и тај период био урачунат у радни стаж.⁵⁶ Такође, ни сам Зилбербауер се није трудио да сакрије своје активности у току рата, па је чак и јавно признао да је учествовао у хапшењу породице Франк, али као да ни то није било довољно па је, за разлику од југословенских новина у којима су ове вести донете као сензација и то на насловним странама, у аустријској штампи цео овај случај остао слабо пропраћен.⁵⁷ Занимљиво је, међутим, да су новинари врло често показивали неупућеност у материју о којој су писали па су у новинским извештајима могли да се прочитају нетачни пода-

⁵³ „Ухапшен убица Ане Франк“, *Вечерње новости*, 18. април 1963.

⁵⁴ „Убица Ане Франк живи у Бечу“, *Вечерње новости*, 21. новембар 1963.

⁵⁵ АЈМ, Немеотекa, К-38, „Убојца male Ane Frank živi u Beču“, *Novi list*, Rijeka, 29. новембар 1963.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ „Ја сам ухапсио Ану Франк“, *Политика Експрес*, Београд, 21. новембар 1963.

ци да је Ана Франк страдала у Аушвицу, као и да је убијена у гасној комори.⁵⁸ Како је саопштено из Беча, Зилбербауер је суспендован са места инспектора криминалистичке полиције, али против њега није покренут кривични поступак због хапшења Франкових, већ само дисциплински, како би се утврдило да ли је сакрио своју прошлост приликом запошљавања.⁵⁹

У годинама које су следиле, југословенска штампа је још двојицу ухапшених ратних злочинаца доводила у везу са смрћу Ане Франк. Први је био Роберт Фербелен, бивши СС генерал, који је наредио депортацију више од 12.000 људи, а пошто је постојала и информација да је лично потписао и наређење о депортацији породице Франк, југословенска штампа га је, већ у првим извештајима о његовом хапшењу 1965. године, назвала „судијом Ане Франк“.⁶⁰ Много запаженији од случаја Фербелен био је случај једног другог генерала СС-а, Вилхелма Харстера, бившег припадника СД-а (Sicherheitsdienst), Службе безбедности СС-а и Безбедносне полиције (SiPo) окупационих снага у Холандији у периоду од 1940. до 1943. године.⁶¹ Након хапшења 1966. године, Харстер је процесуиран заједно са својим најближим сарадницима, Вилхелмом Цепфом и Гертрудом Злотке и осуђен на 15 година робије, а о овом суђењу југословенска јавност је, путем медија, редовно обавештавана. Харстеров повезаност са судбином породице Франк и присуство Ота Франка на суђењу, у својству представника јеврејске заједнице из Холандије и приватног тужиоца,⁶² додатно је пробудила интересовање југословенске јавности. На суђењу је један од оптужених, Вилхелм Цепф, признао да је свестан да је Ана Франк била депортована по његовом наређењу, као и да са њеном породицом није имао личног контакта већ да му је Анино име познато само на основу Дневника који је писала.⁶³ У пресуди којом су сви оптужени проглашени за криве и осуђени, Харстер на 15, Цепф на 9, а Гертруда Злотке на 5 година робије, судија је Вилхелма Цепфа означио као директно одговорног за депортацију и смрт Ане Франк.⁶⁴ Поучени чињеницама о бирократској природи Холокауста јасно доказаним још на Ајхмановом процесу, југословенски новинари су у својим извештајима. Цепфа називали „убицом за писаћим столом“.⁶⁵

⁵⁸ Прља, „Целати Ане Франк“, *Политика Експрес*, Београд, 22. новембар 1963; „Ко нас је издао?“, *Вечерње новости*, Београд, 22. новембар 1963.

⁵⁹ „Рехабилитован убица Ане Франк“, *Вечерње новине*, Сарајево, 18. фебруар 1965; „Вршио сам своју дужност“, *Политика*, Београд, 15. децембар 1963.

⁶⁰ „Судија Ане Франк пред судом“, *Политикс Експрес*, Београд, 19. новембар 1965.

⁶¹ АЈИМ, Хемеротека, К-38, „Ухапшен убица Ане Франк“, *Београдска недеља*, Београд, 23. јануар 1966.

⁶² „Суђење ратним злочинцима“, *Vjesnik*, Zagreb, 24. јануар 1967.

⁶³ АЈИМ, Хемеротека, К-38, „Убојца за писаћим столом“, *Vjesnik u srijedu*, 15. фебруар 1967.

⁶⁴ АЈИМ, Хемеротека, К-38, „Убојци Ане Франк само девет година затвора“, *Slobodna Dalmacija*, Split, 25. фебруар 1967.

⁶⁵ АЈИМ, Хемеротека, К-38, „Убојца за писаћим столом“, *Vjesnik u srijedu*, 15. фебруар 1967.

Медији у Југославији редовно су извештавали и о делатности и друштвеном активизму Аниног оца Ота Франка, његовим путовањима и залагању за борбу против неонацизма, мржње и антисемитизма. Повремено, појављивали су се у штампи кратки чланци у којима су грађани Југославије обавештавани о Франковим посетама различитим земљама, на пример, Италији и Ватикану⁶⁶ 1963. године, али сасвим очекивано, највећу пажњу југословенске јавности привукла је посета Ота Франка Југославији.

У Југославију је Ото Франк допутовао у априлу 1966. године, а његова посета Београду била је изненадна и ненајављена. Враћајући се из званичних обилазака Израела и Грчке, Ото Франк је непланирано одлучио да у паузи између два лета, један цео дан посвети обиласку Београда. У пратњи своје друге супруге Елфриде Гајрингер, јеврејке југословенског порекла, рођене у Бечу као Елфриде Марковић, Ото Франк је прво посетио издавачку кућу „Нолит“, београдског издавача „Дневника Ане Франк“, где се задржао у краћем разговору са директором Савом Лазаревићем, након чега су имали довољно времена да обиђу центар Београда и посете Споменик незаном јунаку на Авали и спомен-парк Јајинци, место страдања највећег броја београдских и банатских Јевреја.⁶⁷ Иако кратак, овај Франков боравак у југословенској престоници заинтересовао је бројне домаће новинарске екипе, од којих су неке успеле да, накратко, поразговарају са њим у просторијама „Нолита“. Београд је, заправо, представљао успутну станицу, а главно југословенско одредиште Ота Франка била је Љубљана.

Дан након боравка у Београду, Елфриде Гајрингер и Ото Франк су стигли у главни град СР Словеније и одсели у тамошњем хотелу „Слон“, након чега су, слично као и у Београду, посетили издавачку кућу „Младинска књига“ која је „Дневник Ане Франк“ објавила на словеначком језику.⁶⁸ Међутим, главни разлог због којег је Ото Франк посетио баш Љубљану и Југославију нису биле издавачке куће са којима је његова породица сарађивала, већ породица Бабич, односно њихова тринаестогодишња ћерка, гимназијалка Љубица Љуба Бабич, са којом се Ото Франк већ пуне две године дописивао и која је, како су новине пренеле, годинама изнад свог кревета држала слику Ане Франк.⁶⁹ Ото Франк је имао обичај да редовно одговара на бројна дечја писма која су на његову адресу пристизала из различитих крајева света, а са појединцима, попут Љубе, дописивао се дужи временски период. У једном разговору са тамошњим нови-

⁶⁶ „Отац Ане Фрак у Италији“, *Илустрована политика*, Београд, 30. април 1963; „Отац Ане Франк у аудијенцији код папе“, *Ослобођење*, Сарајево, 4. мај 1963.

⁶⁷ АЈИМ, Немејротекa, К-38, А. Пајић, Д. Гајер, „Последњи пут махнула ми је кроз жицу“, *Политика експрес*, 7. април 1966.

⁶⁸ АЈИМ, Хемеротека, К-38, „Во Љубљана престојувататкото на Ана Франк“, *Нова Македонија*, 9. април 1966.

⁶⁹ „Сусрет са Љубом“, *Вечерње новости*, 8. април 1966.

нарима, Ото Франк је јасно рекао да је у Југославију и Љубљану дошао управо због Љубе Бабич: „Да нема Љубе не бих ни дошао у Љубљану. Морао сам да је посетим, да је видим! Већ прошле године, у мом дому у Швајцарској, рекао сам јој више пута да ме много подсећа на моју Ану.“⁷⁰ Ово је била узвратна посета, с обзиром да је годину дана раније Љуба Бабич посетила Аниног оца у његовој кући у Базелу, а Бабичи су у свом дому у љубљанској четврти Шишка, угостили на вечери Ота Франка и његову супругу са којима су, такође, отишли и на једнодневни излет у Горењску.⁷¹ Ова кратка посета била је, уједно, и једини боравак Ота Франка у Југославији.

Ото Франк је преминуо 19. августа 1980. године, а новине у Југославији су, осим кратких вести о његовој смрти,⁷² у неколико наврата објавиле и један интервју, који је неколико месеци раније, дао загребачком новинару Миливоју Пашичеку. Између осталих, интервју су објавили мариборски лист „Вечер“ и загребачки „Вјесник“, уз ексклузивну напомену да је у питању „последњи разговор са оцем Ане Франк“.⁷³ И након смрти Ота Франка, све до распада Југославије, Дневник је наставио да привлачи пажњу југословенске јавности, па су поједине новине поново почеле да објављују делове из Дневника и приче засноване на трагичној судбини Ане Франк.⁷⁴

Крај седамдесетих и почетак осамдесетих година донео је и поновни узлет неонацизма, пре свега у Западној Немачкој, на шта је указивало неколико битних догађаја. Када је почетком 1979. године у Западној Немачкој почела да се приказује америчка телевизијска серија „Холокауст“, појавила се и изузетно јака неонацистичка реакција која је покушавала да спречи приказивање серије. Многи су серију јавно и отворено критиковали под изговором да „истина није могла бити тако грозна“,⁷⁵ а неонацисти су чак у јануару 1979. експлозивом уништили два телевизијска одашиљача у близини Кобленца и Минстера, како би, у термину приказивања емисије која је требало да буде увод у драмску серију,

⁷⁰ АЈМ, Немеотекa, К-38, F. Žerdin, „Ljuba me mnogo podseća na moju Anu“.

⁷¹ АЈМ, Немеотекa, К-38, „Oče Ane Frank v Ljubljani“, *Dnevnik*, Ljubljana, 8. april 1966.

⁷² АЈМ, Немеотекa, К-38, „Umri oče Anne Frank“, *Dnevnik*, Ljubljana, 21. avgust 1980; „Umro otac Ane Frank“, *Glas Slavonije*, Osjek, 21. avgust 1980.

⁷³ АЈМ, Немеотекa, К-38, Milivoj Pašiček, „Zadnji pogovor s očetom Anne Frank“, *Večer*, Maribor, 30. avgust 1980; АЈМ, Немеотекa, К-38, Milivoj Pašiček, „Posljednji razgovor s ocem Anne Frank“, *Vjesnik*, Zagreb, 24. avgust 1980.

⁷⁴ АЈМ, Немеотекa, К-38, Ljuba Babič-Košir, „Otto Frank brani resnico“, *Dnevnik*, Ljubljana, 6. jul 1980; Миодраг Кујунџић, „Радост и туга Ане Франк“, *Дневник*, Нови Сад, 28. август 1980; „Dnevnik Ane Frank“, *Male novine*, Sarajevo, 30. mart 1981; „Ljubav prema Piteru“, *Praktična žena*, Beograd, 21. mart 1981; „Sjećanje na Anu Frank“, *Una*, Sarajevo, 17. avgust 1987; В. И, „Хроника скривеног живота“, *Политикин забавник*, 7. август 1987; Н. Г, „Последњи дани Ане Франк“, *ТВ Новост*, Београд, 05. јануар 1990; „Nadalje tajna: tko je izdao?“, *Večernji list*, Zagreb, 14. avgust 1969.

⁷⁵ I. Vajgl, „Povrijedilo im 'osjećaje“, *Večernji list*, 26. I 1979.

онемогућили емитовање телевизијског сигнала.⁷⁶ У контексту хладноратовских супротности и конфронтације са Совјетским Савезом и комунизмом, овакве идеје су често охрабриване и политиком западних земаља, пре свих, Сједињених Америчких Држава.

У мају 1985. године, приликом званичне посете Западној Немачкој поводом прославе 40 година од завршетка Другог светског рата, тадашњи амерички председник Роналд Реган је, у пратњи западнонемачког канцелара Хелмута Кола, посетио и гробље у градићу Битбург на крајњем западу Немачке, на којем је било сахрањено око 2.000 војника Вермахта, а међу њима и велики број припадника СС-а, за које је Реган изјавио да су ти младићи који су натерани да иду у рат, жртве нациста исто као и жртве из концентрационих логора.⁷⁷ Овај догађај познат као „Битбуршка контроверза“ или „Битбуршки инцидент“ изазвао је велике осуде у САД, али и широм света, у толико пре што у плану Регановог путовања у Немачку није укључена посета ни једном бившем нацистичком логору смрти, због чега је, како би се ублажиле последице, у протокол, накнадно укључена посета Берген-Белзену, логору у којем је страдала Ана Франк,⁷⁸ а према незваничним признањима креатора америчког јавног мњења, од свих логора у Немачкој Берген-Белзен је изабран управо због Ане Франк.⁷⁹ У говору који је одржао приликом посете Берген-Белзену, председник Реган је посебно истакао судбину Ане Франк као најбољу илустрацију патње у овом логору, цитиравши и део из њеног дневника, написан свега три седмице пре хапшења.⁸⁰ У неколико наврата и у Југославији су се могле чути осуде овог Регановог потеза, који је назван другом сахраном Ане Франк, а када је Градско веће града Бергена, због противљења посланика Хришћанско-демократске уније (CDU) одбило да једну улицу у свом граду назове по Ани Франк,⁸¹ у југословенској штампи су се појавиле и оптужбе да је цео тај „неспоразум са историјом“, започео управо председник Реган.⁸²

У таквој атмосфери у првој половини 80-их година, у Западној Немачкој се поново јављају тежње да се оспори аутентичност „Дневника Ане Франк“.

⁷⁶ „Неонацисти“, *Политика експрес*, 21. јануар 1979.

⁷⁷ Pat Buchanan, “Pat Buchanan’s response to Norman Podhoretz’s OP-ED”, in: *Wall Street Journal*, November 5, 1999, URL: <https://web.archive.org/web/20080511153332/http://www.buchanan.org/pma-99-1105-wallstjl.html> (12. 12. 2019).

⁷⁸ Dominick La Capra, *Representing the Holocaust, History, Theory, Trauma*, (Ithaca, London: Cornell University Press, 1994), 74.

⁷⁹ Dražen Vukov Colić, „Други покоп Ане Франк“, *Vjesnik*, Zagreb, 21. јул 1985.

⁸⁰ Ronald Reagan, *Remarks at the Bergen Belsen Concentration Camp*, May 5, 1985, <https://www.americanrhetoric.com/speeches/ronaldreaganbergen-belsen.htm> (7. 11. 2019).

⁸¹ Како је показала и анкета спроведена међу грађанима Бергена, највећи број испитаних, њих 500 је било против тога да се било шта у граду назове по Ани Франк, док је за било само њих 24. (Colić, „Други покоп Ане Франк“, *Vjesnik*, Zagreb, 21. јул 1985).

⁸² Colić, „Други покоп Ане Франк“, *Vjesnik*, Zagreb, 21. јул 1985.

Овога пута нове нападе на Дневник и Задужбину Ане Франк је покренуо извесни рентијер из Хамбурга Ернст Ремер који је, са групом својих истомишљеника, поново изнео оптужбе да је Дневник фалсификат.⁸³ По свему судећи, дотични Ернст Ремер није исти онај озлоглашени Ото Ернст Ремер, убеђени нациста, познат по томе што је као командант батаљона Гросдојчланд (Wachtbataillon Großdeutschland), стационараног у Берлину, угушио антихитлеровску заверу након атентата на Адолфа Хитлера у „Вучјој јазбини“ у јулу 1944. године и похапсио, а потом и погубио кључне заверенике. Иако су обојица у току рата учествовала у спровођењу нацистичке политике, један као официр Вермахта, а други као припадник тајне војне полиције (Geheime Feldpolizei), и иако су обојица након рата била веома активна у различитим неонацистички и радикално десно оријентисаним политичким организацијама у Немачкој, да се не ради о истој особи може се закључити на основу разлике у оригиналном начину писања њихових презимена (Remer и Römer)⁸⁴ која се може уочити само у новинским чланцима из словеначке и већег дела хрватске штампе,⁸⁵ али не и српске ћириличне,⁸⁶ где су властита имена транскрибована, па је у оваквим случајевима, где се различито писана имена на српском идентично изговарају, могло доћи до извесне забуне.

Ото Франк је одмах покренуо тужбу против Ремера и суд је првостепено уважио сведочења стручњака и потврдио аутентичност Дневника, међутим, у другом степену, хамбуршки покрајински суд је, супротно претходним анализама графолога, а на основу вештачења Савезног криминалистичког бироа (Bundeskriminalamt), прихватио као основу сумњу да су делови Дневника писани хемијском оловком, што значи да су настали након што је хемијска оловка ушла у ширу употребу крајем 1940-их година.⁸⁷ Иако је, у међувремену, Ото Франк преминуо, његова

⁸³ Милорад Софронијевић, „Дневник под сумњом“, *Политика*, Београд, 1. новембар 1980.

⁸⁴ АЈМ, Немејотека, К-38, „Sum o izvirnosti Aninegadnevnik“, *Glas*, Kranj, 26. децембар 1980; АЈМ, Немејотека, К-38, „Dnevnik pod sumnjom“, *Start*, Zagreb, 24. децембар 1980.

⁸⁵ Треба имати у виду, да за разлику од данашње стандардизације хрватског књижевног језика, по којој се сва страна имена пишу у оригиналу, у времену о коме говоримо, у пракси је постојала разлика у начину писања страних имена, што се управо може видети и на новинским текстовима посвећеним Ани Франк. Док су, на пример, загребачка новинска издања попут Вјесника име Ане Франк писали у оригиналу (Anna Frank) (видети: Рашичек, „Posljednji razgovor s ocem Anne Frank“, *Vjesnik*, Zagreb, 24. август 1980; „Tragedija Anne Frank“, *Vjesnik*, Zagreb, 04. август 1989), новине из унутрашњих делова СР Хрватске, попут Гласа Славоније из Осјека (видети: „Umro otac Ane Frank“, *Glas Slavonije*, Osjek, 21. август 1980), или пак Новог листа из Ријеке (видети: „Utvrđuje se autentičnost Dnevnik Ane Frank“, *Novi list*, Rijeka, 25. фебруар 1981; „Ubojica male Ane Frank živi u Већу“, *Novi list*, Rijeka, 29. новембар 1963) је име Ане Франк писао прилагођено домаћем изговору.

⁸⁶ „Лабораторијска анализа“, *Побједа*, Титоград, 23. фебруар 1981; „Дневник Ане Франк на лабораторијском испитивању“, *Побједа*, Титоград, 25. фебруар 1981; „Ухапшен убица Ане Франк“, *Вечерње новости*, 18. април 1963.

⁸⁷ Софронијевић, „Дневник под сумњом“, *Политика*, Београд, 1. новембар 1980.

фондација је наставила да се бори против оптужби за плагијат. Југословенска јавност је, по том питању, готово једногласно осудила појачану активност неофашистичких снага у Европи „нарочито на антисемитској основи“, као и одлуке немачких судова који, према оцени југословенске штампе, из различитих разлога „наседају бившим непоправљивим хитлеровским следбеницима и фанатичима који разним провокацијама настоје да омаловаже и обезвреде дух отпора против нацизма“, оценивши при том да неонацизам „поново диже главу“, као и да су ови процеси и оптужбе за плагијат монструозни и понижавајући.⁸⁸

Као последица суђења једном од архитеката Холокауста, Адолфу Ајхману, одржаном у Јерусалиму 1961. године, почетком шездесетих година пажња светске јавности преусмерена је према причама обичних људи, жртава које су преживеле рат и нацистички прогон. Деценију и по након завршетка рата, процесом против Ајхмана омогућено је да се у мору званичних верзија рата чују и приче до тада анонимних појединаца који су прошли кроз Хитлерове логоре смрти. Управо из тог разлога, почетком шездесетих година, индивидуалне, личне судбине обичних људи, како оних који су преживели, тако и оних који нису, постале су прилично популарне. Осим Ане Франк, која је већ до тада постала планетарни симбол невиних жртава рата, у то време појавило се још једно ново име – Давид Рубинович.⁸⁹ Две године старији од Ане Франк, Давид Рубинович је био јеврејски дечак из места Кјелце у Пољској, који је заједно са својом породицом депортован прво у гето у Бодзентину, а одатле у логор Треблинку, где су сви убијени у гасној комори непосредно након доласка. У периоду од 1940. до 1942. године, Давид је водио дневник⁹⁰ који је, пре хапшења, сакрио у својој кући и који су након рата, крајем 1950-их година, нови власници случајно пронашли приликом њеног реновирања. Проналазак дневника привукао је и извесну пажњу јавности у Југославији. Поједини листови почели су да објављују делове из дневника,⁹¹ што је за грађане Југославије била јединствена шанса да се упознају са његовим садржајем, с обзиром да Давидов дневник није објавила ниједна домаћа издавачка кућа. Иако је, на кратко, постао предмет интересовања шире јавности, Давид Рубинович и његов дневник, ни у југословенским ни у светским размерама, нису досегли популарност Ане Франк.

Осим Давида Рубиновича, повремено су се, почетком шездесетих, у југословенској штампи појављивале још неке приче о деци страдалој у рату која

⁸⁸ АЈИМ, Хемеротека, К-38, Божидар Дикић, „Посмртне клевете остале“, *Експрес*, Београд, 20. децембар 1980; Софронијевић, „Дневник под сумњом“, *Политика*, Београд, 1. новембар 1980.

⁸⁹ „У Пољској пронађен дневник дечака кога су убили нацисти“, *Борба*, Београд, 13. фебруар 1960.

⁹⁰ За детаљније видети: Jacob Boas, *We are Witnesses: Five Diaries of Teenagers Who Died in Holocaust*, New York, 2009; Alexandra Zapruder, *Young Writers' Diaries of the Holocaust*, New Haven, 2004.

⁹¹ АЈИМ, Немејеротека, К-38, „Дневник малог Давида“, *Спомен и свет*, Београд, 8. март 1960.

су, из различитих разлога поређена са Аном Франк. Једна од њих је била и Ванда Прзибилска (Wanda Przybylska), девојчица из Пољске која је страдала у току Варшавског устанка. Иако није била Јеврејка, Ванду су због дневника који је водила у току рата и који је, након рата, објавио варшавски лист „Политика“, и у Југославији представљали као „нову Ану Франк“.⁹² Занимљиво, је да титула „нове Ане Франк“ није била резервисана само за девојчице, већ и за дечаке. Године 1961, холандска издавачка кућа „Ван Горкум“ објавила је дневнике Клауса Зекела (Klaus Seckel), јеврејског младића који је, слично као и Ана Франк, рођен у Немачкој, али је пред нацистичким прогоном пребегао у Холандију. Након окупације Холандије доживео је судбину већине тамошњих Јевреја – депортован је у Аушвиц одакле се никад није вратио. Ипак, иза себе је оставио седам дневника које је сачувао његов учитељ из времена када је Клаус, у холандском дворцу Ерде, похађао квекерску школу за избегличку децу из породица које су нацисти прогањали.⁹³ Југословенска штампа највише пажње дала је околностима везаним за објављивање дневника, односно чињеници да ниједна издавачка кућа у Западној Немачкој није желела да их објави под изговором да у Немачкој за то, тренутно, „нема интереса“, као и да би се са објављивањем требало стрпети док не прођу избори, а банални изговори немачких издавача, као што је одлагање издавања због избора, одсликавали су, заправо, актуелну друштвену атмосферу у Западној Немачкој у којој су, у исто то време, објављене белешке из дневника Јозефа Гебелса, што је новинара загребачког „Вјесника“ навело да ироничним тоном закључи како је Клаус Зекел „нова Ана Франк“ коју је његова домовина Немачка одбила да призна.⁹⁴

О девојчици сличној Ани Франк, али овога пута литванској Јеврејки Маше Ролникас (Марија Ролнкаите), писала је и београдска „Политика“. Маша је свој дневник водила у току 4 ратне године, чак и за време боравка у логору, али њена прича је од претходних утолико другачија што је Маша преживела рат и свој дневник, на наговор познатог писца Иље Еренбурга, сама објавила. Дневник који обилује тешким сценама и потресним реченицама попут: „Данас су ошишали све жене. Плакале су.“ или „Ноћас сам спавала под једним лешом“, објављен је под називом „Морам да испричам“, а иако није преведен у Југославији, домаћа критика га је оценила као „скоро идентичан са незаборавним делом чувене холандске девојчице.“⁹⁵ Са Аном Франк, југословенски новинари поредили су и Мери Берг, малу Јеврејку која је преживела Варшавски гето, захваљујући томе што јој је мајка била америчка држављанка и која је, одмах након доласка у САД 1944. године, објавила свој дневник који је 1984. године у Варшави адаптиран за

⁹² АЈМ, Немеотекa, К-38, „Nova Ana Frank“, *Vjesnik u srijedu*, 8. avgust 1962.

⁹³ Ž. Brihta, „Sedam dnevnika Klause Seckela“, *Vjesnik*, Zagreb, 3. april 1961.

⁹⁴ Исто.

⁹⁵ В. П, „Морам да испричам“, *Политика експрес*, Београд, 26. децембар 1966.

позоришну сцену.⁹⁶ „Дневник Ане Франк“ постао је друштвено препознатљив симбол страдања који је често коришћен како би се скренула пажња јавности, не само на новооткривене дечје дневнике који су говорили о рату и Холокаусту, већ и на дечја ратна сведочанства друге врсте што показује, рецимо, случај Шарлоте Саламон. Шарлота, француска Јеврејка 10 година старија од Ане Франк, у периоду од 1940. па до своје трагичне смрти у Аушвицу 1943. године, насликала је низ слика, углавном графика и акварела, које су представљале готово свакодневно сведочанство о прогонима, терору и понижењима са којима су се сусретали Јевреји у окупираној Европи. Након рата слике су објављене у књизи под насловом „Дневник у сликама“, а југословенска штампа је овај илустровани дневник одмах упоредила са „Дневником Ане Франк“: „Проматрачу ’Дневника у сликама’ Шарлоте Саламон најприје се намеће успоредаба с посве различитом дјевојком, а, прије свега, узбудит ће га поредба између ове сликовнице и ’Дневника Ане Франк’... Имена Ане Франк и Шарлоте Саламон од сада ће се, вјероватно, често спомињати заједно.“⁹⁷ Сви ови примери показују да је, већ до краја педесетих и почетка шездесетих година, и у Југославији Ана Франк постала најпрепознатљивији симбол страдања деце у рату, а да су се вредности других личних дечјих сведочанстава о страдању често поредила са Аним дневником и мерила у односу на његов значај.

О томе да је Ана Франк, већ од друге половине педесетих година па све до распада Југославије, у тадашњем социјалистичком друштву, стекла статус општепрепознатљивог и популарног симбола многобројних јеврејских и других жртава нацизма, сведоче и примери из различитих сегмената културног и друштвеног живота. Још када је 1960. године, у продукцији загребачког „Јадран филма“, Франце Штиглиц снимио „Девети круг“, бројни домаћи филмски критичари су овај филм, истичући његов квалитет, поредили са „Дневником Ане Франк“.⁹⁸ Ану Франк, као симбол Холокауста и нацистичких злочина, истицали су и многи обични људи. На годишњи конкурс Савеза јеврејских општина Југославије за најбољи научни рад или уметничко дело из области јеврејске историје, културе и традиције, 1988. године, Никола Станковић из Београда послао је своју песму под насловом „Реквијем за четири милиона“, код које је у поднаслову назначено да је посвећена Ани Франк и осталим жртвама Аушвица.⁹⁹

⁹⁶ АЈИМ, Немеотекa, К-38, „Meri Berg kao Ana Frank“, *Novosti*, Београд, 05. јун 1984.

⁹⁷ АЈИМ, Немеотекa, К-38, „Dnevnik u slikama Šarlotte Salamon“, *Glas Slavonije*, Осиек, 13. децембар 1963.

⁹⁸ АЈИМ, Немеотекa, К-38, „Da, ševeč takihfilmov“, *Celjskitednik*, 20. мај 1960; АЈИМ, Немеотекa, К-38, В, „Filmovi koje gledamo: Deveti krug“, *Karlovački tednik*, 19. мај 1960.

⁹⁹ Библиотека Савеза јеврејских општина Србије (БСЈОС), Документација са награђних конкурса Савеза, К-1988, *Реквијем за четири милиона (девојчици Ани Франк и осталим жртвама Аушвица)*.

Када је у августу 1989. године у рубрици „Мали лексикон занимљивости“ у листу „Политика“, објављена, као „занимљивост“, вест да је Ана Франк једна од оних славних људи који су живели веома кратко, редакцији се, протестујући, јавио Александар Ђорђевић, читалац из Франкфурта на Мајни који је у свом писму написао следеће: „Онај ко је преко тастатуре своје писаће машине превалио речи: ’Многи славни људи умрли су врло млади. Ана Франк је живела свега 15 година...’ морао би знати да Ана Франк, јеврејска девојчица из Франкфурта, чији потресни дневник представља крик за човечношћу који се чује до неба, није ’умрла врло млада’, већ су је, после вишегодишњег скривања, пронашле и умориле бестије у људском обличју... Онај ко с црном капом незнања, натученом преко очију, овако пише о ’занимљиво’ кратком животу Ане Франк, не сме се изненадити ако, једнога дана, негде прочита ’занимљивост’ да су Срби, Јевреји и Цигани, настањени у Јасеновцу у раздобљу између 1941. и 1945. године, из необјашњивих разлога, показивали склоност ка високој смртности.“¹⁰⁰ Исто ово писмо Александар Ђорђевић послао је и Савезу јеврејских општина Југославије и на њему је видљиво да је рука неког од службеника Савеза графитном оловком дописала инструкцију да, у случају да „Политика“ не буде желела да објави овај протест, он буде објављен у „Јеврејском прегледу“.¹⁰¹

***

Чињенице да је „Дневник Ане Франк“ у Југославији објављен већ 1956. године, да је већ 1959. године српски постао један од ретких светских језика на којем је снимљена филмска верзија Дневника, да је комад „Дневник Ане Франк“ извођен у бројним југословенским позориштима, да је Ана Франк 1970-их година имала улицу са својим именом у југословенској престоници,¹⁰² да су одломци из Дневника били укључени у школске програме,¹⁰³ јасно показују да је Ана Франк у југословенском социјализму била познато и друштвено препознатљиво име. Према судбини невиних жртава фашизма, попут Ане Франк, у југословенском друштву постојао је изузетно висок степен емпатије, а за креаторе југословенског јавног мњења Ана Франк је представљала „симбол обезвређеног и обесправљеног људског бића“,¹⁰⁴ а њен дневник био је „симбол

¹⁰⁰ Александар Ђорђевић, „Живот Ане Франк не спада у занимљивости“, *Политика*, Београд, 14. август 1989.

¹⁰¹ АЛИМ, Хемеротека, К-38, *За рубрику Међу нама у вези Политике од 05. 08. 89, стр. 20, мали лексикон занимљивости.*

¹⁰² АЛИМ, Хемеротека, К-38, *Улица Ане Франк.*

¹⁰³ Husein Serdarević, Stanko Stanko, *Istorijska-povjesna čitanka za VIII razred osnovne škole*, (Sarajevo, 1991), 50; Станко Перaziћ, Хусеин Сердаревић, *Историја за VIII разред основне школе/ Povijest udžbenik za VIII razred osnovne škole*, (Сарајево, 1990), 90.

¹⁰⁴ Milivoj Pašiček, „Sazrijevala je kao biljka u stakleniku“, *Arena*, Zagreb, 17. oktobar 1979.

отпора фашизму“,¹⁰⁵ „оптужба... против свега нељудског“¹⁰⁶ и „једно од најпознатијих сведочанстава о страховима нацистичких логора.“¹⁰⁷ На крају, сећање на судбину и дело Ане Франк у оквиру југословенског контекста тумачили су се и као позив на отпор фашизму, расизму, терору и дискриминацији или, како је о Ани Франк записао Теодор Ковач: „Још једна мисао се, нарочито нама, југословенским Јеврејима, намеће упорно: колико је узалудно да се излаз и спас тражи у скривању. Не само у историји народа него, као што и овај пример показује, ни шачици људи није спас у бекству од борбе, нити у скривању пред тешкоћама. Милиони Јевреја су платили главом не сазнавши за ову истину. Свакако њихова судбина у крајњој линији не би се много изменила, али би своју смрт од целата скупо наплатили.“¹⁰⁸

Literatura i izvori

Arhiv Jevrejskog istorijskog muzeja
Biblioteka Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije

Bazar

Beogradska Nedelja

Borba

Večernje novosti

Večernji list

Večer

Vjesnik

Vjesnik u srijedu

Glas Slavonije

Dubrovački vjesnik

Duga

Dnevnik

Jevrejski pregled/Bilten SJOJ

Karlovački tednik

Ljudska pravica

Ekran

¹⁰⁵ АЈИМ, Немејотека, К-38, Драган Барјактаревић, „Двоstrуко убиство Ане Франк“, *Mladost*, Београд, 27. јул 1979; „Дневник као симболии опомена“, *Борба*, Београд, 12. јун 1979; „Трајна опомена“, *Večernji list*, Загреб, 12. јун 1979.

¹⁰⁶ АЈИМ, Хемеротека, К-38, М. Ј, „Била сам у логору заједно са Аном Франк“, *Политика*, 26. март 1963.

¹⁰⁷ „Сусрет са Љубом“, *Вечерње новости*, Београд, 8. април 1986.

¹⁰⁸ Teodor Kovač, „Dnevnik Ane Frank“, *Jevrejski almanah 1957-1958*, 327.

Ekspres
Ilustrovana politika
Male novine
Mladost
NIN
Nova Makedonija
Novi list
Oslobođenje
Pobjeda
Politika
Politikin zabavnik
Praktična žena
Primorske novice
Svijet
Slobodna Dalmacija
Sport i svet
Start
Tv novosti
Una
Celjski tednik

- Albahari, Biljana. *Pisanje stradanja. Vodič kroz publikacije o Holokaustu*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2017.
- Alfandari Pardo, Reli. *To je bio samo piknik*. Beograd: Službeni glasnik, 2014. (ćirilica)
- Boas, Jacob. *We are Witnesses: Five Diaries of Teenagers Who Died in the Holocaust*. New York, 2009.
- Buchanan, Pat. “Pat Buchanan’s response to Norman Podhoretz’s OP-ED”. In: *Wall Street Journal*, November 5, 1999, URL: <https://web.archive.org/web/20080511153332/http://www.buchanan.org/pma-99-1105-wallstjl.html>. (12. 12. 2019).
- Ćulibrk, Jovan. *Istoriografija Holokausta u Jugoslaviji*. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet, Institut za teološka istraživanja, Fakultet bezbednosti, 2011. (ćirilica)
- Graver Lawrence. *An Obsession with Anne Frank. Mayer Levin and the Diary*. Berkley, Los Angeles, London, 1995.
- Konstantinov, Miloš Hr. (ur), *11 mart 1943-1958-na 3013 bitolski Evrei-žrtvi na fašizmot, Bitolj. 1958*. (ćirilica)
- La Capra, Dominick. *Representing the Holocaust, History, Theory, Trauma*. Ithaca, London, 1994.
- Marszolek Inge. “Memory and Amnesia. A Comment on thelectures by Gilad Margalit and Michal Bodemann”. In: Michman Dan (ed.), *Remembering the Holocaust in Germany, 1945-2002*, New York, Vienna, Oxford, 2002.

- Nashon, Edna. "Anne Frank from Page to Stage". In: Kirshenblatt-Gimblett, Barbara, Shandler, Jeffrey (eds.), *Anne Frank Unbound. Media, Imagination, Memory*, Bloomington: Indiana University Press, 2012.
- Reagan Ronald. *Remarks at the Bergen-Belsen Concentration Camp*. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/ronaldreaganbergen-belsen.htm>
- The authenticity of diary of Anne Frank*, <https://www.annefrank.org/en/anne-frank/go-in-depth/authenticity-diary-anne-frank/>
- Volk, Petar. *Teatar-pozorišni život u Srbiji 1944-1986*, Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Fakulteta dramskih umetnosti, 1990.
- Zapruder, Alexandra. *Young Writers' Diaries of the Holocaust*, New Haven, 2004.

Summary

Davor Stipić, MA

The Social Perception of Anne Frank's Diary in Yugoslav communism

The Diary of Anne Frank has been translated into more than 70 languages and sold in more than 30 000 000 copies so far which means that it has become one of the most influential books ever. Yugoslavia was one of the first communist states in which the Diary was published, and, at the same time, one of just a few countries in the world that produced the movie based on the book. At the beginning of the 1960s Anne Frank has already become a well-known symbol of civil victimhood and suffering during the war and the Holocaust. Over the decades, The newspapers in Yugoslavia were publishing articles about different aspects of the Anne Frank phenomenon regularly, they were interested in different topics such as the post-war activity of Anna's father Otto Frank and his foundation, the trials against the ex-Nazi officer responsible for the arrest and deportation of Frank family, controversies about the authenticity of the Diary, but also the press occasionally took an effort to find Yugoslav citizens who believed to know personally while in concentration camp, but also those whose life story was in some parts similar to the fate of Anne Frank. Despite all the popularity that Anna Frank's Diary has gained, the Yugoslavian culture of remembrance has never succeeded to incorporate some similar domestic examples of victimhood into the collective historical consciousness. The main reason for this was the nature of Yugoslav politics of remembrance that was mostly dedicated to the cult of struggle, resistance, and heroism, while the civil victims were present in commemorative forms only in the form and amount in which the ideology of Revolution and People's Liberation Struggle demanded it.

Key words: Anne Frank, Holocaust, Yugoslavia, "The Diary of Anne Frank", Jews, Nazism, concentration camps, socialism, memory culture.